

УДК 351:342.841-043.865(100+477)

DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2021.01.04>

Ковальова Олена Вікторівна,
доктор наук з державного управління,
професор кафедри публічного адміністрування
та інноваційного менеджменту
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
ORCID 0000-0002-3156-8413
Kovalova.o.v.@gmail.com

Алексєєва Катерина Андріївна,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри виробничого та
інвестиційного менеджменту
Національного університету біоресурсів
і природокористування України
ORCID 0000-0003-1129-0771
katerinaalex@ukr.net

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ ТА КРИМІНАЛІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ ПОРУШЕНЬ

Анотація

Статтю присвячено дослідженню міжнародного досвіду боротьби з корупцією та криміналізації корупційних порушень.

***Метою статті** є дослідження міжнародного законодавства, міжнародних угод з протидії корупції, а також аналіз криміналізації корупційних порушень у світовій практиці.*

***Наукова новизна.** Визначено, що міжнародний досвід боротьби з корупцією показує, що успіх в ній залежить від ряду факторів. В статті проаналізовано принципи міжнародного законодавства в сфері протидії корупції, а також приділено увагу криміналізації корупційних порушень.*

***Висновки.** Будучи частиною світової спільноти, будь-яка держава повинна враховувати міжнародні стандарти і рекомендації, що стосуються кримінально-правових методів боротьби з корупційними злочинами, в тому числі хабарництвом, а також привести національне законодавство у відповідність з мінімальними стандартами відповідних конвенцій. Комплексна стратегія боротьби з корупцією на міжнародному рівні реалізується за такими напрямками: економічне реформування, спрямоване на послаблення державного регулювання; підвищення відкритості адміністративних процесів; перебудова діяльності державного апарату, скорочення бюрократичних структур і зниження їх впливу на економіку; удосконалення роботи судів; реформування комерційного законодавства, особливо з проблем ринку цінних паперів, нерухомості, інтелектуальної власності, екології; зміцнення громадянського суспільства та посилення незалежних засобів масової інформації; викоринення внутрішньої корупції в правоохоронних органах.*

***Ключові слова:** корупція, протидія корупції, корупційні порушення, міжнародний досвід, криміналізація.*

Kovalova Olena V.,
Doctor of Economic, Professor Department of
Public Administration and Innovation
Management, National University
of Life and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID 0000-0002-3156-8413
Kovalova.o.v.@gmail.com

Alekseieva Kateryna A.,
PhD in Public Administration,
Associate Professor of the Production
and Investment Management Department,
National University of Life
and Environmental Sciences of Ukraine
ORCID 0000-0003-1129-0771
katerinaalex@ukr.net

INTERNATIONAL EXPERIENCE IN COMBATING CORRUPTION AND CRIMINALIZING OF CORRUPTION VIOLATIONS

Abstract

The article is devoted to the study of international experience in the fight against corruption and the Prevention of corruption violations.

The purpose of the article is to study international legislation, international agreements on the Prevention of corruption, as well as to analyze the criminalization of corruption violations in world practice.

Scientific novelty. It is determined that the international experience in the fight against corruption shows that success in it depends on a number of factors. The article analyzes the principles of international legislation in the field of anti-corruption, as well as pays attention to the criminalization of corruption violations

Conclusions. As part of the international community, any state should take into account international standards and recommendations on criminal law methods to combat corruption crimes, including bribery, as well as bring national legislation in line with the minimum standards of the relevant conventions. A comprehensive strategy to combat corruption at the international level is being implemented in such areas as: economic reform aimed at weakening state regulation; increasing the openness of administrative processes; restructuring the activities of the state apparatus, reducing bureaucratic structures and reducing their impact on the economy; improving the work of Su-devs; reforming commercial legislation, especially on the problems of the securities market, instability, intellectual property, ecology; strengthening civil society and establishing independent mass media; eliminating internal corruption in law enforcement agencies.

Key words: corruption, anti-corruption, corruption violations, international experience, criminalization.

Постановка проблеми. На сьогодні особливий стан суспільної свідомості та поведінки українців, специфічна ситуація сприйняття та оцінки дійсності вимагають впровадження в державне управління нових форм організації діяльності, які б, з одного боку, забезпечили результативність управління, а з іншого, забезпечили задоволення потреб громадян [1, с. 110].

Національна ціль сталого розвитку «Сприяння побудові миролюбного й відкритого суспільства в інтересах сталого розвитку, забезпечення доступу до правосуддя для всіх і створення ефективних, підзвітних та заснованих на широкій участі інституцій на всіх рівнях» передбачає і скорочення масштабів корупції. Варто відмітити, що скла-

дається враження, що масштаби корупції в Україні не зменшуються і ніхто з нею не бореться, тобто є пряма загроза недосягнення цілей сталого розвитку України [2, с. 21].

Наразі небезпечно для суспільства явище корупції не знає національних кордонів, масштаб його давно досяг міжнародного рівня. Сприятлива атмосфера для процвітання корупції склалася в другій половині ХХ століття. Людське суспільство на всіх континентах стало переживати одні й ті ж глобальні процеси: відхід від традиційних цінностей, зміцнення позицій ринкової економіки, колосальна диференціація населення, поглиблення прірви між показниками соціально-економічного розвитку постіндустріальних країн і відстаючого «третього світу».

Фактором глобалізації, що негативно впливає на всі загальносвітові процеси, стає і корупція. Першою державою, що проявила серйозне занепокоєння з приводу нової загрози, стали США. Там в 1977 році приймається Закон про корупційну діяльність за кордоном [3]. Минуло ще 10–15 років, і Антикорупційний рух охопив десятки країн, які розгледіли небезпеку корупції для свого політичного та економічного розвитку. Стало ясно, що протидія цьому злу можлива тільки зусиллями всього міжнародного співтовариства.

Але корупція – не простий злочин. Не випадково в кримінальному законодавстві більшості країн світу ми не знайдемо складу злочину, позначеного терміном «корупція». Немає і єдиних комплексних актів протикорупційного характеру. Тому що боротися з корупцією можна і потрібно тільки системою заходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вагомий внесок у дослідження корупції як соціально-політичного явища зробили: В. Андріанов, Б. Арутюнян, І. Грищенко, І. Гришова, О. Дяченко, О. Кальман, М. Камлик, Г. Кохан, О. Копиленко, І. Мищак, О. Ніколюк, О. Михальченко, А. Сафоненко, В. Соловійов, В. Цитряк, А. Чаркіна. П. Кабанов, О. Філімонов, М. Шакір'янов та ін. Позиція західних авторів щодо явища корупції, у тому числі в суспільствах перехідного типу, а також взаємодії інститутів громадянського суспільства з державою представлена в роботах Х. Арендт, М. Джонстона, Р. Клітгаарда, Г. Куріса, Д. Марінової, Дж. Ная, С. Роуз-Екерман, Ч. Тейлора, А. Хайденхаймера, А. Шайо та ін.

Метою статті є дослідження міжнародного законодавства, міжнародних угод з протидії корупції, а також аналіз криміналізації корупційних порушень у світовій практиці.

Виклад основного матеріалу. Міжнародна боротьба з корупцією – це система відносин між державами в особі їх органів, міжнародними урядовими та неурядовими організаціями, транснаціональними корпораціями та іншими організаціями з питань протидії корупції. Система включає в себе узгоджені антикорупційні політику, стратегію і тактику, вироблення міжнародних угод і договорів, їх включення у внутрішнє законодавство держав.

Досвід подібної протидії вже накопичений і реалізується як в країнах, визнаних

найбільш «чистими» в сенсі корупції (Фінляндія, Данія, Нова Зеландія, Ісландія, Швеція, Сінгапур, Канада, Нідерланди, Люксембург, Норвегія, Австралія, Швейцарія та ін.), так і в країнах, що знаходяться на іншому полюсі даного рейтингу (Сомалі, Бангладеш, Ірак, Чад, Румунія, Нігерія, Індонезія, В'єтнам та ін.)

Міжнародний досвід боротьби з корупцією показує, що успіх в ній залежить від ряду факторів, але в цілому представити своєрідний «ланцюжок результативності» можна наступним чином:

1. Усвідомлення державою та громадянами країни проблеми корупції як загрози національній безпеці;

2. Виокремлення у цій загрозі внутрішнього і зовнішнього аспектів, політичної та економічної складових;

3. Формування стабільного та ефективного антикорупційного законодавства з урахуванням досвіду інших держав;

4. Створення реально діючого механізму боротьби з корупцією, включаючи роботу незалежної судової системи;

5. Культивування у суспільстві атмосфери нетерпимості і повного неприйняття корупційної поведінки окремих його членів і соціальних груп.

Перемога над корупцією буде забезпечена спільними діями, вживаючи військову термінологію, трьох фронтів: самих держав, громадянського суспільства і всього міжнародного співтовариства в цілому.

У фундаменті цієї перемоги лежать три підстави, що представляють собою антикорупційну стратегію:

1) Сильна політична воля керівництва країн і єдина державна політика протистояння корупції;

2) Постійний соціальний контроль з боку громадянського суспільства за всією системою державного управління;

3) Жорстка підзвітність осіб, які мають владні повноваження перед дійсно незалежними органами, наділеними, своєю чергою, повноваженнями щодо притягнення цих осіб до відповідальності незалежно від їх суспільного статусу.

Безумовно, за інших рівних умов, антикорупційні досягнення яскравіше видно там, де історичні традиції, менталітет нації, релігійний досвід та інші духовно-моральні чин-

ники забезпечують складання в суспільній свідомості уявлення про чиновника як про шановану людину, завданням якої є державний захист і охорона прав та інтересів громадян. Країни, де таке подання формувалося століттями, – Великобританія, Німеччина, Франція, Японія та інші – на початку XXI століття мають ефективний механізм боротьби з корупцією. У чому ж полягає міжнародний досвід цієї боротьби?

По-перше, доводиться визнати: немає в світі країн, де була б відсутня корупція. З 1995 року некомерційна незалежна організація з вивчення та боротьби з корупцією Транспаренсі Інтернешнл (Transparency International), що означає «Міжнародна прозорість», публікує доповідь, в якій наводять дані ІВК (Індексу сприйняття корупції). З наведеного списку країн видно, що вільних від корупції місць на планеті не залишилося.

По-друге, корупція проявляє себе в усьому світі однаково. Основні види її прояву – це:

- підкуп державних посадових осіб;
- підкуп членів державних представницьких органів влади;
- підкуп іноземних політичних діячів;
- підкуп у приватному секторі;
- підкуп посадових осіб міжнародних організацій;
- підкуп суддів;
- використання службового становища в корисливих цілях;
- відмивання грошей, отриманих від корисливих злочинів.

Причому, існує так звана низова корупція (хабарництво дрібних і середніх чиновників) і корупція у вищих органах влади.

По-третє, при всій багаточислості корупції боротися з нею можна, використовуючи засоби як процедурні, так і інституційні. Одним із лідерів світового Антикорупційного руху є США. Зараз там реалізується комплексна стратегія боротьби з корупцією на міжнародному рівні за такими напрямками [4]:

- економічне реформування, спрямоване на послаблення державного регулювання;
- підвищення відкритості адміністративних процесів;
- перебудова діяльності державного апарату, скорочення бюрократичних структур і зниження їх впливу на економіку;
- удосконалення роботи судів;

реформування комерційного законодавства, особливо з проблем ринку цінних паперів, нерухомості, інтелектуальної власності, екології;

зміцнення громадянського суспільства та посилення незалежних засобів масової інформації;

викорінення внутрішньої корупції в правоохоронних органах.

Також велике значення надається ролі громадянського суспільства в антикорупційній діяльності, адже громадянське суспільство є характеристикою суспільства в цілому та громадськості як його складової частини з точки зору самоорганізації суспільства, рівня розвитку демократії в державі, дотримання і реалізації прав і свобод громадянина, дотримання громадянами своїх політичних обов'язків і відповідальності як джерела влади в державі [5, с. 127; 13].

Як зазначає Авраменко С. М., враховуючи, що кримінальна відповідальність за відмову від давання показань і за завідомо неправдиві показання за Кримінальним кодексом України [6, с. 282] настає далеко не завжди, доцільно розглянути зарубіжний досвід формування та діяльності системи протидії корупції.

Так, у США стабільно діє сформована ще в 70–90-і роки нормативно-правова база з проблем корупції, починаючи від відповідних глав Зводу законів США до спеціальних кодексів честі чиновників, таких як «про етику в урядових установах», «Принципи етичної поведінки урядових чиновників і службовців», «Модельні правила профілактики корупції» для начальників поліцейських відомств і т.д.

Крім вже існуючих державних органів, що борються зі злочинністю (головним з яких є ФБР), створені органи виключно антикорупційної спрямованості. Так, спеціальний відділ в Міністерстві юстиції здійснює контроль за службовим переслідуванням виборних і призначуваних посадових осіб на всіх рівнях управління, розслідуванням злочинів в ході виборчих кампаній, втіленням в життя законів про етику в уряді.

Під постійним суворим контролем антикорупційних служб американський чиновник перебуває не тільки в період виконання обов'язків, а й навіть покинувши державну службу. У законодавстві США сформу-

льовано поняття «конфлікт інтересів», маючи на увазі можливий конфлікт приватного інтересу чиновника з інтересом державним. Нормативні акти США (і багатьох інших країн) забороняють чиновникам займати будь-яку оплачувану посаду поза державною службою, проявляти будь-які політичні або особисті переваги, використовувати службову інформацію з метою отримання особистої вигоди, отримувати різного роду подарунки і підношення. Так, за будь-яку винагороду, взяту крім законних сум, чиновник може бути покараний штрафом до 500 доларів або позбавленням волі на строк до шести місяців з обов'язковою втратою права обіймати свою посаду. У будь-якому відомстві протягом одного року після виходу у відставку колишній держслужбовець високого рангу не має права представляти чиїсь інтереси з будь-яких питань перед тим відомством, в якому він служив.

Подібного роду норми є в законодавстві більшості цивілізованих країн. У Великобританії всі подарунки, пропонувані службовцю у зв'язку з виконанням офіційних обов'язків, повинні їм відкидатися. Виняток робиться для різдвяних подарунків, якщо вони являють собою календарі, записні книжки, канцелярське приладдя (недорогі і мають знак компанії), тобто те, що може бути розцінено як рекламний матеріал. Французькі закони встановлюють кримінальну відповідальність аж до тюремного ув'язнення для службовців за будь-яку участь в підприємстві, за яким вони повинні спостерігати або забезпечувати хоча б частково керівництво ним. Кримінальний кодекс Нідерландів особливо виділяє відповідальність суддів-корупціонерів, які приймають подарунок, мета якого вплинути на рішення суду: тюремне ув'язнення строком до 12 років. Більш того, в Канаді, Ізраїлі, Японії, Ірландії найбільш відверті форми корупції – хабарництво, вимагання – прирівняні до порушення Конституції і акту державної зради.

Показовим є досвід антикорупційної боротьби влади Сінгапуру. Сьогодні країна – одна з найменш корумпованих у світі. Вражаючих успіхів Сінгапур досяг, реалізуючи прийняту на початку 70-х років антикорупційну програму в Міністерстві фінансів і визначившись з пріоритетними напрямками: прозорість діяльності чиновників, зближення

пересічних громадян і контролюючих організацій, приборкання низової корупції. Кожні 3–5 років в програму вносяться необхідні корективи. Поява даної програми вдихнула новий живий струмінь в роботу спеціалізованого органу – Бюро з розслідування випадків корупції, заснованого ще в 1952 році. Важливо, що у своїй діяльності Бюро володіє політичною і функціональною самостійністю: його директор безпосередньо відповідає перед прем'єр-міністром країни, здійснюється незалежне розслідування випадків корупції, як у державному, так і в приватному секторі економіки. Боротьба Сінгапуру з корупцією заснована на логіці: викоринити корупцію можна, лише виключивши умови, що схиляють особистість до корумпованих дій. А тому державно-правова система країни забезпечує чітке дотримання принципу відповідальності по відношенню до обох сторін корупційного злочину (наприклад, і до тих, хто дає хабарі, і до тих, хто їх бере). Причому строгість застосовується саме до високопоставлених чиновників, для яких розмір покарання збільшено до п'яти років позбавлення волі та/або штрафу в розмірі 10000 доларів при обов'язковості сплати до бюджету суми хабара. Непідкупність і особистий приклад бездоганної поведінки керівників забезпечується не тільки обов'язковістю контролю за звітністю всіх держслужбовців про джерела їх доходів, а й гідною оплатою їх праці: вищим державним посадовим особам в Сінгапурі платять за формулою, прив'язаною до середньої заробітної плати успішно працюючих в приватному секторі осіб (адвокатів, банкірів).

Результати антикорупційної боротьби в Сінгапурі видно у всіх сферах життєдіяльності суспільства, але особливо – в економіці. Вчені Гарвардського університету підраховали, що зниження корумпованості країни з рівня Мексики до рівня Сінгапуру призводить до ефекту, еквівалентного зростанню збору податків на 20 %.

Звичайно, боротьба з корупцією силами держави – важливий, але не єдиний фактор антикримінальної стратегії. Міжнародний досвід показує, що найбільш дієвими інструментами боротьби з корупцією є незалежна преса та неурядові організації. Саме вони, як інститути громадянського суспільства, за наявності справжнього демократичного ре-

жиму допомагають викривати факти корупції. Так, наприклад, в Ізраїлі, Ірландії, Нідерландах ефективно діє система «дублювання моніторингу» за можливими корупційними діями. Вона здійснюється спільними зусиллями урядових і неурядових організацій (типу відомства «за Чистоту уряду»). Отримана в ході розслідування інформація доводиться до громадськості. В Ізраїлі чи Ірландії чиновник швидше зізнається у вбивстві, ніж у корупціонізмі. Так влаштована громадська думка, яка буде ставитися до корупціонера як до ворога держави і глибоко аморального типу.

Існує поширена думка, що корупцію можна перемогти тільки жорсткими методами, диктатурою, репресіями. Найчастіше прихильники такого погляду посилаються на досвід Китаю з його показовими розстрілами чиновників. Репресивні заходи, звичайно, можуть дати швидкий бажаний результат, але одночасно вони призводять до різкого посилення однієї з «корпорацій чиновництва» – правоохоронних органів, які отримують монополне право вирішувати, кого милувати, кого стратити, з усіма впливаючими звідси корупційними наслідками.

З початку п'ятдесятих років до теперішнього часу на Філіппінах змінилося 13 антикорупційних агентств, що цілком відображає нестабільність політичної ситуації в цій країні. У лютому 1979 року президент Маркос сформував спеціальний антикорупційний суд і посаду омбудсмена. Система антикорупційних заходів у Філіппінах – яскравий зразок того, як не треба організувати антикорупційну боротьбу. Внаслідок недостатності кадрових ресурсів офіс омбудсмена, на якого були покладені правоохоронні функції в області хабарництва, незабаром сам уславився як розсадник тяганини. Крім того, для слідчих офісу омбудсмена були встановлені квоти «упіймання корупціонерів». Ця система спонукала слідчих братися за легкі справи, на шкоду розплутуванню складних корупційних клубків. В результаті офіс був завалений скаргами, які очікують перевірки, а також справами про злочини, що чекають розкриття.

Комітет із запобігання корупції Індійського Союзу був утворений ще в 1962 році. Його основними завданнями стали оцінка ефективності застосовуваних заходів по бо-

ротьбі з корупцією та вироблення нових методів антикорупційної боротьби. В якості одного з таких заходів комітет запропонував створити Центральну комісію з пильності, основною функцією якої було проведення розслідувань за будь-якою скаргою або іншого свідчення про «недобру поведінку» цивільного службовця. По суті, Комісія є окремим органом по боротьбі з корупцією. Для цього вона наділена рядом спеціальних повноважень. Потім було утворено Центральне бюро розслідувань Індійського Союзу.

Досвід більшості сучасних держав говорить про інше: максимальна відкритість державної системи, політична конкуренція партій у суспільстві, вільна і відповідальна робота ЗМІ та різних незалежних недержавних комісій – ось оптимальні форми і методи боротьби з корупцією.

І, нарешті, про роль міжнародних організацій. Навіть самі благі антикорупційні зусилля окремих держав часто неефективні. Економіка сучасного світу глобальна: за даними ООН, в ній діють зараз понад 40 тисяч транснаціональних корпорацій (ТНК), контролюючих капітал в 2,6 трильйона доларів. Це обмежує можливості контролю окремих держав, зате створює простір для антикорупційної діяльності міжнародних організацій.

У 70-ті роки міжнародне співтовариство приступило до вироблення глобальної правової основи з даної проблеми. У матеріалах V Конгресу ООН з попередження злочинності та поведження з правопорушниками (Женева, 1975 р.) вперше з'явилися Положення про безпеку подібного роду злочинів. А в резолюції VIII Конгресу ООН (Гавана, 1990 р.) корупція віднесена до глобальних проблем, що загрожують всьому людству [7]. На рубежі XX–XXI століть з'являється маса документів ООН: Міжнародний кодекс поведінки посадових осіб (1996), Глобальна програма проти корупції (1999), Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності (2000) та багато інших. У жовтні 2003 року була прийнята, а з грудня набула чинності Конвенція ООН проти корупції як документ, обов'язковий до виконання для всіх держав, які ратифікували його.

Наприклад, Кримінально-правова Конвенція про боротьбу з корупцією Європейського Співтовариства 1999 року. З 1996 року в Європі діє проект «Спрут», в

рамках якого понад 20 країн здійснюють інформаційний обмін по боротьбі з організованою злочинністю.

Для протидії глобальній корупції об'єднують свої зусилля і вчені-кримінологи. У 2002 році створено Всесвітній антикримінальний і антитерористичний форум (ВААФ). Дослідницький інститут ООН зі злочинності та правосуддя (ЮНІКРІ) координує наукову діяльність з питань боротьби зі злочинністю та корупцією. Останніми роками активно розширюється мережа дослідницьких центрів з вивчення проблем транснаціональної злочинності та корупції (TRACCC), заснована американським Університетом (м. Вашингтон, США).

Метою всієї цієї науково-дослідної діяльності нині є вироблення єдиної міжнародної антикорупційної політики та нормативно-правової бази. За рішенням ООН засновано Міжнародний день протидії корупції – 9 грудня.

Міжнародний досвід криміналізації корупційних правопорушень відносить до корупційних злочинів кримінально каране діяння, пов'язане з наданням фізичними та юридичними особами, злочинними групами і спільнотами додаткових винагород, подарунків, послуг, незаконних пільг в отриманні кредитів, позик, придбанні цінних паперів, нерухомості та іншого майна, дачу хабаря державним службовцям, посадовим особам, представникам законодавчої та судової влади, а також їх відповідні злочинні дії на догоду замовникам – фізичним і юридичним особам, злочинним групам і спільнотам. Світовий досвід свідчить про те, що корпорації дуже часто надають нелегальні винагороди, в тому числі високопоставленим чиновникам, наприклад, за можливість отримати великий контракт і концесію.

По-перше, зацікавлена компанія може дати хабар за те, щоб її внесли в список учасників майбутнього тендеру на право отримання великого контракту і обмежили число його учасників.

По-друге, вона може платити за отримання конфіденційної інформації про максимальні та мінімальні цінові пороги, середні цінові пропозиції та критерії оцінки інвестиційних проектів.

По-третє, за допомогою хабаря можна змусити чиновників визначити умови тенде-

ру таким чином, щоб компанія-хабародавець виявилася єдиним кандидатом, який повністю задовольняє всі вимоги.

По-четверте, компанія може просто купити собі перемогу в тендері. Нарешті, вигравши контракт, компанія може за хабарі домогтися завищення цін або поблажки при оцінці якості продукту.

Будучи частиною світової спільноти, будь-яка держава повинна враховувати міжнародні стандарти і рекомендації, що стосуються кримінально-правових методів боротьби з корупційними злочинами, в тому числі хабарництвом, а також привести національне законодавство у відповідність з мінімальними стандартами відповідних конвенцій.

1. Конвенція Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію (укладена в м. Страсбурзі 27.01.1999), не містить визначення поняття «корупція», але визначає корупцію в основному як підкуп. Європейською Конвенцією передбачена криміналізація відповідних діянь корупційного характеру: активний і пасивний підкуп національних публічних посадових осіб (ст. 2 і 3), активний і пасивний підкуп у приватному секторі (ст. 7 і 8), підкуп членів національних публічних зборів (ст. 4), підкуп іноземних публічних посадових осіб (ст. 5), підкуп членів іноземних публічних зборів (ст. 6), підкуп посадових осіб міжнародних організацій (ст. 9), підкуп членів міжнародних парламентських зборів (ст. 10), підкуп суддів та посадових осіб міжнародних судів (ст. 11), зловживання впливом у корисливих цілях (ст. 12), відмивання доходів від злочинів, пов'язаних із корупцією (ст. 13). Європейська конвенція визначає криміналізацію корупції як у державному, так і в приватному секторі. Під суб'єктом «державного» підкупу розуміється «публічна посадова особа», яка, згідно зі ст. 1, визначена як «посадова особа», «публічний службовець», «мер», «міністр» або «суддя» [8].

Також в Європейській конвенції передбачена криміналізація дій з підкупу осіб, які керують підприємствами приватного сектора або працюють в них в тій чи іншій якості. Європейською Конвенцією поділяються поняття активного і пасивного підкупу публічних посадових осіб.

Під активним підкупом розуміється «навмисна обіцянка, пропозиція або надання

будь-якою особою, прямо або побічно, будь-якої неправомірної переваги будь-якому з публічних посадових осіб для самої цієї особи або будь-якої іншої особи, з тим щоб вона вчинила дії або утрималася від їх вчинення при здійсненні своїх функцій» (ст. 2) [8].

Під пасивним підкупом розуміється «пряме або непряме умисне вимагання або отримання будь-якою публічною посадовою особою будь-якої неправомірної переваги для самої цієї особи або ж прийняття пропозиції або обіцянки такої переваги, з тим щоб посадова особа вчинила дії або утрималася від їх вчинення при здійсненні своїх функцій» (ст. 3). Таким чином, Європейською Конвенцією досить широко визначена об'єктивна сторона підкупу: криміналізації підлягають не тільки дії з передачі і прийняття неправомірних переваг, але й обіцянка, пропозиція, запит і прийняття пропозиції. Відповідно до статті 15 Європейської конвенції криміналізації підлягають випадки співучасті у вчиненні будь-якого зазначеного в Конвенції злочину.

Стаття 18 Європейської Конвенції передбачає зобов'язання держав-учасниць вжити законодавчих та інших заходів щодо забезпечення відповідальності юридичних осіб у зв'язку із вчиненням корупційних злочинів, що полягають в активному підкупі, зловживанні впливом в корисливих цілях і відмиванні доходів, визнаних в якості таких відповідно до цієї Конвенції.

У даному випадку відповідальність юридичної особи, відповідно до ст. 18, не виключає можливості кримінального переслідування фізичних осіб, які вчинили, підбурювали до вчинення або брали участь у вчиненні кримінальних правопорушень, зазначених у пункті 1 статті 18 Європейської конвенції.

2. Статтю 8 Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності (прийнята в м. Нью-Йорку 15.11.2000) встановлені такі форми корупції: а) обіцянка, пропозиція або надання публічній посадовій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної або юридичної особи, з тим, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію або бездіяльність при виконанні своїх посадових обов'язків; б) вимагання або прийняття публічною посадовою особою, особисто або через посередників,

будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної або юридичної особи, з тим, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію або бездіяльність при виконанні своїх посадових обов'язків.

3. Конвенція ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року (далі також – Конвенція проти корупції) передбачає криміналізацію досить широкого ряду діянь корупційного характеру: підкуп національних державних посадових осіб (ст. 15); підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб публічних міжнародних організацій (ст. 16); розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою (ст. 17); зловживання впливом корисливих цілях (ст. 18); зловживання службовим становищем (ст. 19); незаконне збагачення (ст. 20); підкуп у приватному секторі (ст. 21); розкрадання майна у приватному секторі (ст. 22); відмивання доходів від злочинів (ст. 23); приховування (ст. 24); перешкоджання здійсненню правосуддя (ст. 25); відповідальність юридичних осіб (ст. 26).

У статті 20 Конвенції проти корупції під незаконним збагаченням розуміється «...значне збільшення активів публічної посадової особи, що перевищує її законні доходи, яке вона не може розумним чином обґрунтувати».

Відповідно до ст. 28 Конвенції проти корупції усвідомлення, намір або умисел є обов'язковим елементом суб'єктивної сторони будь-якого корупційного злочину. При цьому, вина може бути встановлена з об'єктивних фактичних обставин справи.

Забезпечення системності антикорупційної політики, підвищення ефективності попередження транснаціональної злочинності є завданнями багатьох міжнародних організацій.

У числі організацій, що активно впливають на економічну і правову політику, слід виділити Організацію економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) – Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) [9]. Вона була утворена в 1961 р. з ініціативи США на базі організації Європейського економічного співробітництва – ОЕЕС. У даний час до неї входять 34 держави. Мета діяльності цієї організації полягає в моніторингу економічної ситуа-

ції, протидії відмиванню грошей, несплаті податків, корупції та хабарництва. Апогеєм діяльності ОЕСР стало прийняття Конвенції по боротьбі з підкупом посадових осіб іноземних держав при проведенні міжнародних ділових операцій (1997 р.).

У 2005 році була розпочата програма моніторингу для оцінки реалізації рекомендацій у кожній з країн. У галузі кримінального законодавства та криміналізації корупції всім країнам рекомендовано внести зміни до свого національного законодавства для виконання міжнародних стандартів, встановлених Конвенцією ОЕСР про боротьбу з дачею хабарів іноземним державним посадовим особам при здійсненні міжнародних ділових операцій, Конвенцією Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію та Конвенцією ООН проти корупції. Країни, в першу чергу, повинні встановити, де і якою мірою їх власне законодавство не відповідає стандартам конвенцій. Це можуть бути випадки, коли внутрішнє законодавство не передбачає криміналізацію деяких видів злочинів (наприклад, підкупу іноземної державної посадової особи), або склад злочину кваліфікується більш вузько, ніж у Конвенції (зокрема, визначення хабаря не включає нефінансові вигоди). Розглядаючи дану проблематику, слід відзначити, що деякі міжнародні правові акти окремо рекомендують використовувати фінансові санкції та конфіскацію майна як найбільш ефективні заходи покарання. Так, Стаття 19 Конвенції Ради Європи про кримінальну відповідальність за корупцію [8] містить вимогу про застосування ефективних, пропорційних і стримуючих кримінальних або некримінальних санкцій, у тому числі фінансового характеру. Крім того, пункт 3 згаданої статті Європейської конвенції містить положення про вжиття державами-учасницями таких законодавчих та інших заходів, які можуть знадобитися для того, щоб наділити себе правом конфіскувати або іншим чином вилучати зняття вчинення та доходи від кримінальних правопорушень, визнаних як такі відповідно до цієї Конвенції, або майно, вартість якого еквівалентна. Конвенція ООН проти корупції рекомендує державам-учасникам приймати такі заходи, які можуть знадобитися для забезпечення можливості конфіскації доходів від корупційних злочинів або майна, вартість

якого відповідає вартості таких доходів; майна, обладнання та інших засобів, які використовувалися або призначалися для використання при вчиненні корупційних злочинів (ст. 31). Статтею 12 Конвенції проти транснаціональної організованої злочинності передбачено прийняття державами-учасниками в максимальному ступені, можливіму в рамках їх внутрішніх правових систем, таких заходів, які можуть знадобитися для забезпечення можливості конфіскації: а) доходів від злочинів, що охоплюються Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів; б) майна, обладнання або інших засобів, що використовувалися або призначалися для використання при вчиненні злочинів, що охоплюються Конвенцією.

Відомо, що міжнародно-правові положення з питань протидії корупції реалізуються державами в тому числі шляхом імплементації міжнародних норм в національне законодавство. Наприклад, законодавство США передбачає покарання за дачу і отримання винагороди за послуги, що входять в коло обов'язків посадової особи. Заохочення по американському праву чиновник може отримати тільки офіційно – від уряду. Покарання за порушення цієї норми – штраф або позбавлення волі до двох років, або сукупність даних покарань.

Визначення корупції та Положення про відповідальність за неї викладені в главі 11 «підкуп, незаконні доходи і конфлікт інтересів» титулу 18 Зводу законів США [10]. Стаття 201 названої глави встановлює кримінальну відповідальність за пропозицію, обіцянку і дачу хабара в обмін на вчинення незаконних дій посадовою особою (так званий активний підкуп). Пункт (b) цієї статті передбачає відповідальність публічної посадової особи, яка «прямо або побічно вимагає в якості підкупу, домагається, отримує, приймає або погоджується отримати або прийняти будь-яку цінність особисто або для будь-якої іншої особи або організації» в обмін на будь-які незаконні дії або бездіяльність по службі (пасивний підкуп).

Корупційними, кримінально-караними визнаються угоди між будь-якими особами з приводу влаштування на федеральну державну службу.

Винний карається позбавленням волі на один рік або штрафом у розмірі необхідної

або отриманої суми, або суміщенням обох видів покарання. Виняток становить діяльність спеціальних агентств по найму, що мають дозвіл брати участь в наборі на державну службу.

У жовтні 1990 року вийшов наказ Президента США № 12731 «принципи етики поведінки посадових осіб і службовців державного апарату». Ці принципи були поширені не тільки на чиновників вищого рангу, а й на рядових держслужбовців. Згідно з наказом, держслужбовці:

- не повинні брати участь у фінансових операціях, при проведенні яких передбачається використання закритої урядової інформації або використання такого роду інформації в особистих цілях;

- не можуть в якій би то не було формі заохочувати підношення або приймати подарунки від будь-яких осіб або групи осіб, які домагаються від них вчинення будь-яких офіційних дій, що мають разом з ними які-небудь спільні справи або здійснюють діяльність, регульовану органом, в якому працюють ці службовці;

- приймати подарунки від осіб, інтереси яких залежать від виконання або невиконання цими службовцями своїх посадових обов'язків;

- зобов'язані доповідати у відповідні інстанції про всі помічені випадки руйнування власності, обману, зловживання, корупції [10].

Контролем за виконанням цих встановлень займаються спеціально призначені в будь-якому державному управлінні або департаменті особи або групи осіб, комісії, які при необхідності можуть запитувати додаткову інформацію, викликати на бесіду самих чиновників, проводити службове розслідування. Для чиновника наслідки виявлення допущених ним порушень можуть виразитися у вигляді застосування до нього одного з таких заходів впливу: часткова або повна дискваліфікація; переміщення на нижчу посаду; пропозиція припинити конфліктні фінансові зв'язки. Серйозні порушення є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності.

Світова практика боротьби з корупцією свідчить про важливість встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

У Сполученому Королівстві Великої Британії та Північної Ірландії (далі – Сполучене Королівство) основу кримінального законодавства про хабарництво (корупцію) складають Закон про хабарництво в публічних організаціях 1889 року і закони Про запобігання корупції 1906 і 1916 років. Перший з названих законів засуджує «вимогу хабаря або отримання або згоду на отримання подарунка, позики, винагороди або чого-небудь іншого, що має цінність як засобу спонукання службовця зробити що-небудь або утриматися від виконання чого-небудь». Особа, визнана винною в такому вчинку, засуджується до тюремного ув'язнення або до сплати вартості подарунка, позики або винагороди, отриманих ним. Додатково вона позбавляється права бути обраною або призначеною на будь-яку публічну посаду строком на сім років. У разі повторного засудження винний може бути засуджений до позбавлення службових прав назавжди, а також до позбавлення права на будь-яку компенсацію або пенсію, на які він би розраховував в якості посадової особи. Закон 1906 року «Про запобігання корупції» передбачає кримінальну відповідальність незалежно від того, вчинила особа, яка отримала хабар, ті дії, за які він був наданий, і від мотивів, якими керувався хабародавець [11, с. 35].

У рамках антикорупційної стратегії у Сполученому Королівстві реалізується і програма утвердження принципів чесності та непідкупності у всіх сферах життя суспільства, у тому числі на державній службі. У жовтні 1994 року був створений незалежний Консультативний Комітет зі стандартів (поведінки) у суспільному (державному) житті. У 1995 році комітет сформулював сім принципів державної роботи чиновників, серед яких – лідерство, дотримання принципів лідерства та особистого прикладу у виконанні стандартів суспільного життя.

Проведений І. М. Грищенко аналіз особистісних потреб, які формують поведінку лідера і впливають на його діяльність, довів, що «для належної роботи системи місцевого самоврядування громадянам доцільно аналізувати поведінку потенційних кандидатів для роботи в системі місцевого самоврядування, звертаючи особливу увагу на орієнтацію цих людей на три основні потреби: на досягнення, відношення до влади і потребу

бути з людьми» [12, с. 154]. При цьому важливим є налагодження дієвого громадського контролю за діяльністю посадових осіб органів місцевого самоврядування [13; 14].

У Федеративній Республіці Німеччина (далі – ФРН) для протидії корупції були вжиті заходи законодавчого та адміністративного характеру. До Кримінального кодексу ФРН була внесена стаття про дачу та отримання хабаря в приватноправовому обороті, яка раніше містилася в Законі проти недозвільної конкуренції (підкуп службовця – § 12). У 1997 році набув чинності Закон «Про боротьбу з корупцією» з одночасним внесенням змін до КК ФРН. Було розширено перелік корупційних злочинів: отримання і дача хабаря в господарському обороті (§ 299); обмежуючі конкуренцію угоди при конкурсах (§ 298); отримання вигоди (§ 331); отримання хабаря за порушення Службового боргу (§ 332); обіцянка, пропозиція вигоди, хабарі (§ 333); дача хабаря за порушення Службового боргу (§ 334) [11; 15].

У Фінляндії під посадовим хабарництвом як основним видом корупції розуміється протиправна угода між представником органу влади або управління будь-якого рівня і особою (групою осіб, організацією), зацікавленою в його певній поведінці. При цьому обопільно отримана вигода може носити як матеріальний (гроші, майно, цінні папери і т.д.), так і нематеріальний (лобіювання чи їхніх інтересів, допомога в проведенні виборчої кампанії і т.д.) характер. Відповідно до Закону «Про державних службовців» чиновникам забороняється приймати подарунки, частування, користуватися послугами розважального характеру за рахунок зацікавлених осіб, на проходження справ яких вони можуть вплинути. Вищі посадові особи країни (в тому числі члени уряду і депутати парламенту) зобов'язані періодично подавати декларації про свої доходи і їх джерела, які зазвичай піддаються публічному розголошенню [11; 17].

У Французькій Республіці боротьба проти корупції традиційно ґрунтується на кримінальному законодавстві, адміністративних процедурах і контролі. Поряд із традиційними, в сучасному законодавстві відображені нові види злочинів, що відповідають розвитку нових форм корупції, зокрема в галузі міжнародної корупції: законодавством пе-

редбачаються корупційні злочини не тільки у відносинах з публічною адміністрацією, а й у відносинах між приватними особами. Кримінальним кодексом визначається 16 різних видів злочинів в області корупції і порушень чесності, які можна розділити на кілька груп, серед яких «використання своєї посади в особистих інтересах для отримання доходів або будь-яких цінностей (хабарництво)» [11; 16].

Істотно відрізняється від розглянутих вище антикорупційна стратегія Китайської Народної Республіки (далі – КНР). В її основі лежить превалювання репресивних заходів впливу. З цією метою в 2003 році був створений Антикорупційний комітет, який займається не тільки розслідуванням корупційних злочинів, за які передбачена смертна кара, а й виконує також виконавчі функції. Крім найжорсткіших заходів, в КНР використовують і профілактичні. Наприклад, діє гаряча телефонна лінія, по якій будь-який житель може анонімно повідомити про факти хабарництва або зловживання службовим становищем тих чи інших чиновників.

Висновки. Будучи частиною світової спільноти, будь-яка держава повинна враховувати міжнародні стандарти і рекомендації, що стосуються кримінально-правових методів боротьби з корупційними злочинами, в тому числі хабарництвом, а також привести національне законодавство у відповідність з мінімальними стандартами відповідних конвенцій. Комплексна стратегія боротьби з корупцією на міжнародному рівні реалізується за такими напрямками: економічне реформування, спрямоване на послаблення державного регулювання; підвищення відкритості адміністративних процесів; перебудова діяльності державного апарату, скорочення бюрократичних структур і зниження їх впливу на економіку; удосконалення роботи судів; реформування комерційного законодавства, особливо з проблем ринку цінних паперів, нерухомості, інтелектуальної власності, екології; зміцнення громадянського суспільства та посилення незалежних засобів масової інформації; викорінення внутрішньої корупції в правоохоронних органах.

Список використаних джерел:

1. Грищенко І. М. Теоретико-методологічні засади лідерства. *Наукові розвідки з державного та муніципального управління*: зб.

наук. пр. Київ : [б. в.], 2015. Вип. 1. С. 110–122. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2015_1_14 (Дата звернення: 01.12.2020).

2. Грищенко І. М. Протидія корупції для забезпечення сталого розвитку України. *Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку: матеріали щорічн. міжнар. наук. практ. конф. (м. Київ, 26–30 жовт. 2020 р.)*: у 3 т. Київ : НАДУ, 2020. Т. 2. С. 21–23. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/0f63145a-898a-4a57-98b5-12ce8bb0d852.pdf> (Дата звернення: 01.12.2020).

3. Foreign Corrupt Practice Act. URL: <https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act> (Дата звернення: 01.12.2020).

4. National Anti-Corruption Strategies. A Practical Guide for Development and Implementation. URL: https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2015/National_Anti-Corruption_Strategies_-_A_Practical_Guide_for_Development_and_Implementation_E.pdf (Дата звернення: 01.12.2020).

5. Гребенюк Б. О. Теоретико-методологічні підходи до розкриття термінів «громадянське суспільство» та «громадськість». *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 12. С. 125–131.

6. Авраменко С. М. Допит неповнолітніх осіб, які стали жертвами статевих злочинів: нормативно-правовий аспект. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2016. Вип. 1. С. 279–288. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2016_1_28 (Дата звернення: 01.12.2020).

7. Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України: Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/1702> (Дата звернення: 01.12.2020).

8. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (Дата звернення: 01.12.2020).

9. Organisation for Economic Cooperation and Development. URL: <https://www.oecd.org/> (Дата звернення: 01.12.2020).

10. Executive Order 12731 (Oct. 17, 1990): Principles of Ethical Conduct for Government Officers and Employees. URL: <https://www2.oge.gov/Web/oge.nsf/Resources/Executive+Ord>

er+12731+(Oct.+17,+1990):++Principles+of+Ethical+Conduct+for+Government+Officers+and+Employees (Дата звернення: 01.12.2020).

11. Невмержицький Є. В. Корупція як соціально-політичний феномен: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: спец. 23.00.02. Київ, 2009. 35 с.

12. Gryshchenko I. M. The impact of personal needs on the formation of leadership. *Scientific Bulletin of National Mining University (SciVerse Scopus)*. 2016. Vol. 4. P. 154–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu_2016_4_22 (Дата звернення: 01.12.2020).

13. Мищак І. М. Законодавче забезпечення місцевого самоврядування в Україні та перспективи його удосконалення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2013. № 1. С. 54–57.

14. Мищак І. М. Механізми контролю громади за діяльністю депутатів місцевих рад в Україні та Польщі (порівняльно-правовий аналіз). *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 56–61.

15. Гришова І. Ю. Дяченко О. П. Стратегія державної політики у сфері детінізації економіки України. *Право та державне управління: збірник наукових праць / [за ред. А. О. Монаєнка]*. Запоріжжя: КПУ, 2016. № 4(25). С. 207–213.

16. Ковальова О. В. Державні орієнтири реалізації інноваційних провайдерів структурної політики аграрного сектора економіки України. *Бізнес. Інформ*. 2020. № 6. С. 159–166. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-6-159-166>

17. Gryshova I., Nikoliuk O., Marchuk L. Institutional aspects of the regulation of economic security of the agricultural production. *Food Industry Economics*. 2019. Vol. 11, Issue 3. P. 23–32. doi: 10.15673/food.v11i3.1458

References:

1. Gryshchenko, I. (2015). Teoretyko-metodolohichni zasady liderstva [Theoretical and methodological principles of leadership]. *Naukovi rozvidky z derzhavnoho ta munitsypalnoho upravlinnya*. Kyiv. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrzd_2015_1_14 (Last accessed: 01.12.2020) [in Ukrainian].

2. Gryshchenko, I. (2020). Protydiia koruptsii dlia zabezpechennia staloho

rozvytku Ukrainy [Anti-corruption to ensure sustainable development of Ukraine]. *Ukraina 2030: publichne upravlinnia dlia staloho rozvytku: materialy shchorich. mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Kyiv, 26–30 zhovt. 2020 r.). URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/198/files/0f63145a-898a-4a57-98b5-12ce8bb0d852.pdf> (Last accessed: 01.12.2020) [in Ukrainian].

3. *Foreign Corrupt Practice Act*. URL: <https://www.justice.gov/criminal-fraud/foreign-corrupt-practices-act> (Last accessed: 01.12.2020).

4. *National Anti-Corruption Strategies. A Practical Guide for Development and Implementation*. (2015). URL: https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2015/National_Anti-Corruption_Strategies_-_A_Practical_Guide_for_Development_and_Implementation_E.pdf (Last accessed: 01.12.2020).

5. Hrebenuk, B. O. (2018). Teoretyko-metodolohichni pidkhody do rozkryttia terminiv «hromadianske suspilstvo» ta «hromadskist». *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 12, 125–131 [in Ukrainian].

6. Avramenko, S. (2016). Dopyt nepovnolitnykh osib, yaki staly zhertvamy statevykh zlochyniv: normatyvno-pravovy aspekt [Interrogation of juveniles who have become victims of sexual crimes: legal aspect]. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*, Vyp. 1, 279–288. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vchfo_2016_1_28 (Last accessed: 01.12.2020) [in Ukrainian].

7. *Mizhnarodnyi dosvid borotby z koruptsiieiu v sektori bezpeky: vysnovky dlia Ukrainy: Analychna zapyska*. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/1702> [in Ukrainian].

8. Kryminalna konventsiiia pro borotbu z koruptsiieiu (ETS 173). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (Last accessed: 01.12.2020) [in Ukrainian].

9. *Organisation for Economic Cooperation and Development*. URL: <https://www.oecd.org/> (Last accessed: 01.12.2020).

10. Principles of Ethical Conduct for Government Officers and Employees: Executive Order 12731 (Oct. 17, 1990). URL: [https://www2.oge.gov/Web/oge.nsf/Resources/Executive+Order+12731+\(Oct.+17,+1990\):++Principles+of+Ethical+Conduct+for+Government+Officers+and+Employees](https://www2.oge.gov/Web/oge.nsf/Resources/Executive+Order+12731+(Oct.+17,+1990):++Principles+of+Ethical+Conduct+for+Government+Officers+and+Employees) (Last accessed: 01.12.2020).

11. Nevmerzhytsky, E. V. (2009). *Corruption as a socio-political phenomenon*: authoref. dis. ... Dr. polit. science: 23.00.02. Kyiv [in Ukrainian].

12. Gryshchenko, I. M. (2016). The impact of personal needs on the formation of leadership. *Scientific Bulletin of National Mining University (SciVerse Scopus)*, Vol. 4, 154–160. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvngu_2016_4_22 (Last accessed: 01.12.2020).

13. Myshchak, I. M. (2013). Zakonodavche zabezpechennia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini ta perspektyvy yoho udoskonalennia. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1, 54–57 [in Ukrainian].

14. Myshchak, I. M. (2016). Mekhanizmy kontroliu hromady za diialnistiu deputativ mistsevykh rad v Ukraini ta Polshchi (porivnialno-pravovy analiz). *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1, 56–61 [in Ukrainian].

15. Hryshova, I. Yu., Diachenko, O. P. (2016). Stratehiia derzhavnoi polityky u sferi detinizatsii ekonomiky Ukrainy. *Pravo ta derzhavne upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats / [za red. A. O. Monaiienka]*. Zaporizhzhia: KPU, 4 (25), 207–213 [in Ukrainian].

16. Kovalova, O. V. (2020). Derzhavni oriientyry realizatsii innovatsiinykh provaideryv strukturnoi polityky ahrarnoho sektora ekonomiky Ukrainy. *Biznes. Inform*, 6, 159–166. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-6-159-16617> [in Ukrainian].

17. Gryshova, I., Nikoliuk, O., Marchuk, L. (2019). Institutional aspects of the regulation of economic security of the agricultural production. *Food Industry Economics*, Vol. 11, Iss. 3, 23–32. doi: 10.15673/fie.v11i3.1458

Стаття надійшла до редакції 23 грудня 2020 р.